

SZEMLE

Pethő József, *Stílus a nyelvben*

Kognitív stilisztikai tanulmányok

Miskolci Egyetemi Kiadó, 2023. 220 oldal

A kognitív stilisztikát vélhetően nem kell már bemutatni a folyóirat olvasóinak, hiszen az ELTE DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Központ Stíluskutató csoportjában (<https://diagram.elte.hu>) az elmúlt évtizedekben igen jelentős alapkutatások folytak és folynak ezen a területen. A stílus kognitív nyelvészeti modelljét kidolgozó alapmunkára (TOLCSVAI NAGY 2005) építve a csoport feltérképezte a stílus szociokulturális tényezőinek működését (TÁTRAI–TOLCSVAI NAGY szerk. 2012), jelenleg pedig a kognitív poétika elméleti és módszertani keretei között készül a Magyar Lirakorpusz, amely – többek között – a személyjelölés poétikai mintázatait és funkcióit teszi empirikusan vizsgálhatóvá (KULCSÁR–SZABÓ–SIMON–TÁTRAI szerk. 2023).

Mindez azért fontos a jelen ismertetésben, mert egyrészt ezek azok a kutatási irányok, melyekbe PETHŐ JÓZSEF új tanulmánykötete invitálja olvasóját. Másrészt a kötet kivételes érdeme, hogy nem is kívánja a kognitív stilisztikát ismertetni, sokkal inkább a fent említett elméleti alapokra építve részletező vizsgálatokra vállalkozik specifikus problémafelvetések mentén. Legyen szó akár a nyelvi regionalizmusok vagy a szövegtípusok kategóriáiról, az irodalmi műalkotás nyelvi megformáltságának jellemzőiről vagy éppen a stílus és a jelentés megjelenéséről az anyanyelv-pedagógiában, a tanulmányok rendre árnyalják, részletezik a vizsgált jelenségről való tudást, mégpedig a kognitív stilisztika és/vagy poétika kiindulópontjából. Ez az attitűd egyfelől nélkülözhetetlen, hiszen a kutatási terület alapvető modelljeinek alkalmazhatósága mindig a rész kutatások aprómunkájában mérhető fel, miként az is, hogy az egyes elméleti horizontok (ezúttal a stílus és a poétikusság mint a megismerés dimenziói) milyen magyarázó erővel bírnak, és milyen belátásokhoz vezetnek el a kutatót. Másfelől – és itt nem osztom recenzensként a szerző szabadkozását – az ilyen kutatói attitűd eleve nem is teszi lehetővé „általánosító jellegű megállapítások” megfogalmazását vagy „teljes kép” adását, de nem is ebben rejlik a közölt tanulmányok jelentősége. Sokkal inkább abban a kérdező, kérdésorientált, problémafelvető magatartásban, amellyel PETHŐ JÓZSEF az általa magabiztosan alkalmazott (tárgan értett) kognitív stilisztikai eszközöket nagyon konkrét és jól körülhatárolt jelenségek feltárásában próbára teszi. A kötet tehát nem annyira a stílus kognitív elméletét, hanem a stílus nagyon eltérő diskurzusokban való működésmódját, egyes aspektusainak következetes elemzését tekintve hoz igazán új eredményeket a magyar stilisztikában. Próbára tesz, kipróbál, de egyúttal a próbák eredményességére is reflektál, ezzel pedig aktív együttgondolkodásra hívja olvasóját.

A mindenkori kérdező, problémaorientált attitűdhez kapcsolódik egy másik, legalább ennyire fontos célkitűzés: mérlegre tenni a korábbi szakirodalom állításait, elemzéseken keresztül vizsgálni azok érvényességét, a finomítás, de legalábbis az aktív diskurzusba kerülés igényével. A stílus és a szövegtípus kategóriáinak összekapcsolásához

PETHŐ JÓZSEF a német nyelvű szakirodalom felől inspirálódik, azt hozza interakcióba a(z eredendően angolszász) kognitív stíluselmélettel. A poétikus metafora körülhatárolási kísérletében egy eleve nyitottnak tételezett kérdés mentén jut el a kognitív metaforaelmélet kiterjesztési lehetőségeiig. Legerőteljesebben azonban a költészettel foglalkozó tanulmányokban mutatkozik meg a hagyománnyal folytatott intenzív párbeszéd: Arany epikus költészete esetében a lírai életművet felül- vagy túlértékelő recepció fényében kíséri meg újraértékelni a Toldi estéje figuratív nyelvhasználatát; az önmegszólító verstípus kapcsán a műfaji kategória eredendő meghatározására kérdez rá, és méri fel annak újraértelmezési lehetőségét a kognitív poétika horizontjában; Móricz és Krúdy elbeszéléseinek összehasonlításával pedig deklarált célja a szerzőnek a recepcióban hagyományozódó értékelés árnyalása. A kognitív stilisztikai perspektívát tehát arra használja PETHŐ JÓZSEF, hogy segítségével új megvilágításba helyezzen a szakirodalmi hagyományban kanonizálódott (így akár mozdíthatatlannak is tűnő) műalkotásokat, rákérdezzen e hagyomány centrális fogalmaira és kategóriáira, és felfrissítse e fogalmakat a stilisztikai megfigyelések segítségével.

A kötet három nagy egységből áll. Először a stílus és a szöveg viszonyát helyezik a tanulmányok a figyelem középpontjába, több irányból megközelítve azt az alapvető kérdést, miért/hogyan lesz a stílus jelentésgazdagító tényező a diskurzusban, és miért/hogyan járul hozzá a szöveg megértéséhez. Kiemelendő ennél az egységnél egyrészt az általános érvényű fogalmakra (stílustípus, regionalizmus) való rákérdezés, másrészt az a sokszínűség, amely a vizsgált mintákat jellemzi: a nyelvújítás korából való értekező prózától kezdve a reklámokon át a hírportálok kommentszekcióiig ívelnek az elemzések. (Ez utóbbi esetben 2018–2019-es mintavételezésről olvashatunk, ami azért fontos, mert a kommentekről mérvadó kognitív stilisztikai elemzés 2012-ben jelent meg HÁMORI ÁGNESTŐL, így PETHŐ JÓZSEF vizsgálata annak egyfajta folytatásaként is olvasható.)

A második, legerjedelmesebb rész az irodalmi szövegek stílusának kérdései köré szerveződik. Ismét egy általános igényű, a poétikus metafora mibenlétére irányuló tanulmány nyitja a részt, majd a figurativitás mentén jutunk el Kölcsey és Arany költészetéhez. Külön egységnek tekinthető az önmegszólítás, az aposztrofé és a személyjelölés kapcsolatát tárgyaló szöveghármás, mely a szerző legújabb kutatásainak eredményeit mutatja be, és szervesen kapcsolódik a bevezetésben említett kognitív poétikai alapkutatáshoz is. Ezúttal is a verstípus általános (újra)meghatározási kísérlete kerül először az olvasó elé, majd Kosztolányi költészetére közelít rá a szerző az említett szempontokból. A „kognitív poétikai fejezetet” két tanulmány zárja, ezek központi témája a modern magyar elbeszélő próza, központi alakja pedig Móricz (illetve egy összehasonlítás erejéig Krúdy). Noha ez utóbbi elemzések inkább a magas szintű ismeretterjesztés területén mozognak otthonosan, tehát nem elmélet- vagy modellvezéreltek, mégis olyan oldalait világítják meg a vizsgált életműveknek, amelyekről keveset olvashatunk. (Például kik és hogyan birkóztak meg, ha egyáltalán megbirkóztak a Móricz-regények regionalizmusainak, élőbeszédszerű kifejezéseinek és személyjelölő megoldásainak német nyelvre való lefordításával.)

A kötetet egy rövid, de határozott kitekintés zárja arról, mi a szerepe, státusa napjaink anyanyelv-pedagógiájában a jelentés tan és a stilisztika területének. Olvasható ez a szakasz tantárgypedagógiai történeti áttekintésként, tankönyvelemzésként és módszertani figyelemfelhívásként is arról, miként lenne érdemes egyrészt a funkcionális kognitív nyelvszemléletet, másrészt a jelentés és a stílus kérdéseit hatékonyabban megjeleníteni a közoktatásban. És bár ez a terület – napjaink oktatáspolitikájának is köszönhetően – sokat

és gyorsan változik, így a pár évvel ezelőtt megírt elemzések könnyen kelthetik az elavultság benyomását, PETHŐ JÓZSEF olyan általános érvényű javaslatokat, következtetéseket fogalmaz meg, amelyek ma is aktuálisak, hiszen ma sem teljesülnek kellőképpen. A kötet záró egysége tehát arról tanúskodik, hogy a kognitív stilisztika – és általában a kognitív nyelvészet – lényegi belátásokkal gazdagíthatja a magyar nyelv oktatását, sőt felelős szerepet kell vállalnia ebben a diskurzusban is. E tekintetben a szerző tanulmányai az elmúlt évek szakmódszertani diskurzusának abba a vonulatába illeszkednek, amely egyre határozottabban érvel a kognitív nyelvészeti szemléletmódú „nyelvtanoktatás” szükségessége és lehetőségei mellett (TOLCSVAI NAGY GÁBOR, KUGLER NÓRA, IMRÉNYI ANDRÁS, DOMONKOSI ÁGNES munkái említendők itt elsősorban).

A kötetben közölt tanulmányok mélysége és invenciózussága persze nem egészen kiegyenlített. Egyes esetekben recenziusként az volt a benyomásom, hogy vagy maguk az elemzések nem kellően pontosak, vagy a középpontba helyezett jelenség pusztá felmutatása történik érdekes eseteken keresztül, de azok részletező magyarázata nélkül. Ilyen volt számomra a blendek bemutatása a reklámoknál, a kommentekből vett példák egyszerű minősítése egy-egy szociokulturális tényező mentén – nem térve ki azok együttállására és az ebből fakadó heterogentiásra vagy éppen (ön)ironikusságra, amely pedig HÁMORI (2012) szerint jellegadó jegye az online kommenteknek –, vagy éppen a Móricz-fordítások hiányosságaira való pusztá rámutatás. Ezekben az esetekben az elemzések diszkussziója hiányzott számomra, az tehát, hogy az egyébként jó szemmel megfigyelt jelenségek milyen komplexebb mintázatokot tesznek feltárhatóvá, vagy milyen általánosabb tendenciákra irányítják a figyelmet, SANDIG (1977/1995) kifejezésével élve milyen „hatásszándék” azonosítható a háttérben. Természetesen nem azt az általános elméletalkotást hiányolom ezen a ponton, amelytől a szerző maga is visszakozik, sokkal inkább az egyfajta szintetizáló vagy az egyes megfigyeléseket koherens rendbe szervező magyarázatot.

Az elemzések másik, ezzel összefüggő nehézsége éppen az a nyitottság, amely egyébként jótékonyan hat, amikor a kérdező pozíciót jellemzi, de elbizonytalaníthat, ha a válaszadást is. A nyelvi regionalizmust vizsgálva például azt javasolja a szerző, kezeljük nyitottan a régió fogalmát (tehát végső soron nem vállalkozik a régió/regionalizmus újradefiniálására), majd azzal a döntéssel, hogy a régiót a határon túli magyar területek és a mai Magyarország értelemben alkalmazza, megítélésem szerint el is zárja az utat az elől, hogy a nyelvjárás mint stílustényező valóban újraértelmezhető legyen. Vagy a poétikus metaforát tárgyaló tanulmány végső soron megkerüli a kategória definiálását: noha számos szempontból körülírja azt, nem kínálja fel javaslatként sem a meghatározását, sem a jellegadó jegyek felsorolását. Ezzel tartja fenn a kérdés, a reflektálás gondolati aktualitásának folytonosságát, mégis az volt a tapasztalatom, hogy ha nem zárul le a kérdésfeltevés valamilyen megnyugtató válasszal, a nyitottság kontraproduktívvá is válhat. Megítélésem szerint az önmegszólító verstípus kategóriája is inkább problematizálva lett a kötetben, amely nem nyújtja annak új, átfogó modelljét. A Móricz és Krúdy szépprózáját összehasonlító stíluselemzés pedig néhol a recepció vagy a szakirodalom áttekintésébe csapott át, fontos (és számomra legalábbis kevésbé ismert) megállapításokat vagy éppen műrészleteket közölve, de azok elemzésére, magyarázatára nem vállalkozva.

Végül meg kell említenem még egy apróságot, amely némiképp csökkentette a tanulmánykötet olvasásának élvezetét: az egyes szövegek sok esetben redundánsan ismételték el a kognitív nyelvészet vagy a stílus kognitív értelemezésének alaptéziseit. Elegendő

lett volna ezeket az első releváns helyen bemutatni, majd a későbbi tanulmányokban csak visszautalni rá, esetleg kiegészíteni, ha szükséges. Így azonban az olvasónak újra és újra végig kellett olvasnia ugyanazokat a tételeket, ami kissé zavaróan hatott. Sőt, a metafora esetében a poétikusság felőli elméleti igényű meghatározási kísérletet követő Arany-elemzés egy sokkal egyszerűbb metaforafogalomra épít, amely nincs összehangolva az előző fejezet komplex megközelítésével. Ezzel összevetve például a személyjelölés általános igényű leírása a Kosztolányi-versek fordítását elemző, véleményem szerint kevésbé átfogó tanulmány elején olvasható, jóllehet a Számadás verseinek sokkal alaposabb elemzésében lett volna a helye. Itt tehát nem a redundancia, hanem az elméleti alapozás elhelyezése okozott fejtörést.

Ki kell ugyanakkor emelni olyan elemzéseket is a kötetből, amelyek nagyon mélyek, részletes és finom megfigyelésekben gazdagok. A Toldi estéből kiemelt metaforák összetett jelentésének kibontása példaértékű és rendkívül izgalmas, miként a Számadás kötet versei személyjelölésének vagy a lírai önmegszólítás különböző változatainak bemutatása is számos olyan szövegre és szöveghelyre irányítja a figyelmet, amelyek vizsgálatával az elemzés alapkérdései is jobban érthetők, és a kérdések jelentősége is felmérhető.

Rákérdezés és alkalmazás, árnyalás és részletezés az egyik oldalon, általános és helyenként nagy igényű problémafelvetés, illetve talán kissé óvatos nyitottság a másik oldalon – ezekkel a benyomásokkal tudnám jellemezni az olvasmányélményemet. Egy dolog azonban áthat mindezen: PETHŐ JÓZSEF tanít minden tanulmányával. Tanít egyfelől az alapokra, tanít másrészt kérdést feltenni, és tanít mindenekelőtt oda- és megfigyelni. A „miért?” és a „hogyan?” hatja át az elemzéseket, amelyek hol választ is kínálnak, hol éppen az olvasót motiválják az önálló válasz megtalálására. Azt mindenképpen remélem magam is, hogy a kötetbeli újraközléssel a tanulmányok valóban szélesebb közönséghez is eljutnak, hiszen mind az érdeklődő egyetemi hallgatók, mind az új megközelítésekre fogékony magyartanárok, mind pedig a kognitív stilisztikával foglalkozó kutatók inspirálódhatnak PETHŐ JÓZSEF új könyvéből. A szerző másik célja pedig, a tanulmányok új értelmezési horizontba rendezése nem csupán egy remélt lehetőség, hanem a kötet újabb erénye, amely a kognitív stilisztikának is a javára válik.

Hivatkozott irodalom

- HÁMORI ÁGNES 2012. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni” – Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes fórumokon folyó társalgásban. In: TÁTRAI SZILÁRD – TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 223–261.
- KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN – SIMON GÁBOR – TÁTRAI SZILÁRD szerk. 2023. *Személyjelölés és poétika*. DiAGram Könyvek 7. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.
- SANDIG, BARBARA 1977/1995. A német nyelv stilisztikája. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 41: 306–333.
- TÁTRAI SZILÁRD – TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2012. *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY, GÁBOR 2005. *A cognitive theory of style*. Peter Lang, Frankfurt am Main.

SIMON GÁBOR
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem